

**MOBILIS POLGÁRNEMZETSÉGEK
A KÉSŐ RENDI TÁRSADALOMBAN:
A NÉMET EVANGÉLIKUS POLGÁRSÁG PÉLDÁJÁN¹**

TÓTH ÁRPÁD

A magyar történeti köztudat a reformkorra jellemzően olyan periódusként tekint, amelyben a társadalmi elitet jelentő nemesség kezdetben roppant szűk, ám idővel egyre szélesebb csoportjai jutnak arra a belátásra, hogy Magyarország társadalmi és politikai rendszere megreformálásra szorul, és ezek a reformok nemcsak szükségesek, de lehetségesek és egyre sürgetőbbek. Ebben a narratívában a kor kezdeményező főszereplői a – részint földbirtokosként érdekelt, részint utazásaik során külföldi tapasztalatokat szerzett – nemesek, míg más társadalmi csoportok egyes tagjai legfeljebb mint társutasok kapnak helyet.

Ettől eltérő képet nyújt Bácskai Vera a reformkori Pest kora kapitalista, a vállalkozói éthosz csíráit mutató nagykereskedőit vizsgáló monográfiája.² Könyve a jelzett összefüggésben azért figyelemreméltó, mert dokumentálja, hogy már a napóleoni háborúk időszakában – tehát a reformkori politikai folyamatok 1830-as évekbeli kibontakozását néhány évtizeddel megelőzően – meggyökerezett a leendő fővárosban a rugalmas, konjunktúraérzékeny, piacorientált üzleti magatartás, és ennek képviselői nagyrészt magyarországi születésűek voltak, ráadásul sok esetben az ún. régi polgárság köréből kerültek ki.³ A szerző saját meghatározása szerint inkább társadalom-, mint gazdaságtörténeti elemzési szempontokat alkalmazó könyv műfaja a prozopográfia – vagyis azonos társadalmi csoporthoz tartozó személyek életútjait rekonstruáló és ennek összképéből tanulságokat levonó, ún. kollektív biográfia.⁴ Ez itt számunkra azért lényeges, mert a könyv egy további dimenzióban azt is megvilágítja, hogy ezek a nagykereskedők, akik üzletvitelük alapján Bácskai szerint a modern burzsoázia (a vállalkozók) előfutárainak tekinthetők, társadalmi stratégiáikban is ambiciózusak voltak, és a kor viszonyaihoz képest széles eszköztárt tudtak használni társadalmi felemelkedésük érdekében. Mindezek alapján joggal tehető fel a kérdés, hogy a tradicionális (feudális-rendi) magatartásformák közül való kilépés korai jeleinek keresését talán nem is az országos politika világára kellene szűkíteni, hanem hasznos lenne kiterjeszteni a közéleti tevékenységet nem

¹ A tanulmányt megalapozó kutatást az MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoport támogatta.

² BÁCSKAI 1989.

³ A régi polgárság fogalmához: BÁCSKAI 2006.

⁴ BÁCSKAI 1989, 11–12. Vö. KÖVÉR 2014.

folytatók társadalmi gyakorlataira is. Ez a felvetés indokolhatja, hogy miért érdemes tüzetesen megvizsgálni a késő rendi kori társadalom működésének olyan szerkezeti sajátosságát, mint a társadalmi mobilitás. Mennyire szűk vagy éppen tág a mozgásterük a városban született és a jellegzetesen városi életkörülmények között (meg)élő családok fiainak a 18. század második és 19. század első felében, és vajon mennyiben élnek ezekkel a választási lehetőségeikkel, amikor az önálló egzisztenciájuk megteremtése céljából (vagy a már meglévőt korrigálva) meghozzák stratégiai döntéseiket?

Egy a közelmúltban megjelent tanulmányban a társadalmi mobilitás lehetőségeit tekintetem át a korszak – vagyis a rendiség társadalmat strukturáló erejének meggyengülésének időszaka – viszonyai között.⁵ Magát a *társadalmi mobilitás* fogalmat a 20. század eleji szociológia dolgozta ki saját kora társadalmi viszonyainak jobb megértése érdekében, és a friss társadalomtörténeti szakirodalom ellentmondásosan foglal állást azzal kapcsolatban, hogy a fogalom mennyire hatékonyan alkalmazható a modern, ipari-kapitalista társadalmak előtti időszakokra.⁶ Hivatkozott írásomban abból indultam ki, hogy a modern – a jogegyenlőség elvét elismerő, osztályalapú – társadalom születését közvetlenül megelőző, „átmeneti” korszak sajátossága, hogy a társadalmi helyzet megváltoztatásának értelmezésekor egy több strukturális dimenzió szerint tagolt társadalmi teret érdemes elképzelnünk, amely összességében – egy, a hazai szakirodalomban újabban bevezetett terminust⁷ alkalmazva – „folytonos társadalomszerkezet”-et képez. Habár ennek érdemi működéséről ma még hézagosak az ismereteink, annyi megállapítható szerkezeti sajátoságként, hogy a tradicionális rendi (a nemesi vagy főnemesi kiváltságyszerzéshez kapcsolódó) és a modern osztálytársadalmak működésében meghatározó (vagyon) dimenziók mellett olyan elemek is szerepet kapnak benne, mint a felekezeti és etnikai hovatartozás, az iskolázottság szintje vagy a lakóhely által kínált lehetőségek köre.⁸ Ezért széles, de a kor viszonyai közt élő egyén mozgásteréhez igazított értelemben *mobilitás*nak (elmozdulásnak) minősíthetők az olyan egzisztenciális lépések is, mint például (az izraeliták körében) a kikeresztelkedés vagy (a protestánsok esetében) a katolizálás, sőt a katolikusokkal kötött vegyes házasság; a jobb piaci lehetőségeket kínáló városokba költözés (elvándorlás); a magasabb társadalmi

⁵ TÓTH Á. 2021.

⁶ KAEUBLE 2001, ill. részint erre az enciklopédikus áttekintésre hivatkozva TOMKA 2009, 182–183.

⁷ DOBSZAY – FÓNAGY 2005.

⁸ Az utóbbi évtizedek szakirodalmából Tóth Zoltán munkásságát szükséges kiemelni, aki a katolicizmus és a többi vallásfelekezet közötti különbséget egyfajta második „rendi választóvonalaként” értelmezte, és akinek a késői rendiségről alkotott képét Horváth Gergely Krisztián foglalta össze és ábrázolta vizuálisan. A másik jelentős fejlemény a Max Weber nevéhez fűződő rend fogalom adaptációja, amely a jogállás helyett a társadalmi presztízshez kapcsolódó viselkedésformákat állítja a középpontba, és amely a társadalmi határok gyakorlata tekintetében magyarázó értékű (döntően a rendiség szellemének 1848 utáni továbbélésében). TÓTH Z. 1996; HORVÁTH 2016, 17, 19; KÖVÉR 2001.

presztízst nyújtó státuszok megcélzása, de még a fiúgyermek a családban addig szokásosnál magasabb szintű iskoláztatása is. Ez a megközelítés ellentétben áll azzal a felfogással, hogy az 1848. évi áprilisi törvények előtt Magyarország egyszerűen rendi társadalomként írható le, amelyben a nemesi jogállás megszerzése a társadalmi felemelkedés egyetlen érdemi módja.

Az említett tanulmányban azt vizsgáltam meg közelebbről, hogy a német evangélikus polgárság – ez a teljes népességnek alig néhány ezrelékét kitevő, de gazdasági és kulturális súlyát tekintve ennél jóval nagyobb hatású társadalmi szegmens⁹ – körében milyen dimenziói mutatkoznak a társadalmi mobilitásnak, az imént már említetteken túl olyan jelenségeket is figyelembe véve, mint a városrendszer változásait követő (a katolikus Bécs és Pest megjelenésével módosuló) migrációs gyakorlat, a vezetéknev magyarosítása vagy a felekezeti vegyesházasságok révén meggyengülő kötődés a születés szerinti kisebbségi csoporthoz. Utalás szintjén a felsőbb iskolázottság mobilizáló hatását is megemlítettem.

A hivatkozott tanulmány a társadalmi mobilitást alapvetően analitikusan – a helyzetváltoztatás dimenziói szerint – vizsgálta meg, habár néhány konkrét eset révén az Olvasó számára valamelyest plasztikussá válhatott az evangélikus polgárcsaládok társadalmi stratégiáinak tere. A következőkben ugyanezt a jelenségek körét egy másik módszerrel mutatom be: néhány olyan evangélikus polgárcsalád példájával illusztrálva, amelyek a mobilitási lépések különféle kombinációt valósítottak meg. Olyan nemzetségeket választottam ki erre a célra, amelyek útjának követését legalább négy nemzedéken keresztül lehetővé teszik a források, és amelyek (legalább néhány családtag révén) kiemelkedő sikereket értek az érvényesülés terén.¹⁰

Az elsőként bemutatandó **Royko** nemzetség egy testvérpár Sopronba vándorlásától kezdve számítható „polgárcsaládnak”.¹¹ A magyar szabó mesterségére polgári címet szerzett Johann Royko (ház. és polg. 1737) és öccse, Georg (?1714–1789, ház.

⁹ TÓTH Á. 2017.

¹⁰ A részletesen feltárt és a témánk szempontjából releváns evangélikus családok közül nem térek ki, csak szakirodalmi hivatkozásként utalok a Liedemann (BÁCSKAI 1989, 63–66; KÖVÉR 2002), a Glatz (KLEMENT 2005; KLEMENT 2008) és a Habermayer (TÓTH Á. 2022) nemzetséget feldolgozó tanulmányokra.

¹¹ A Royko család soproni történetéhez: HÁZI 1982, II. 757–758, a pozsonyi családtagokhoz: TÓTH Á. 2009, 180. A tanulmányban a személyek életútjának dokumentálására főként egyházi anyakönyvekre és polgárkönyvi bejegyzésekre hivatkozom, úgy, hogy a személyek első említésekor a főszövegben ezek évszámait közlöm. A születési éveknél a kérdőjel arra utal, hogy a halálozási életkorból számítottam ki, és a tapasztalatok szerint ezek az értékek gyakran közelítő pontosságúak. (E források – a Roykok esetében tehát a pozsonyi és pesti polgárkönyv, továbbá a soproni, pozsonyi és bécsi evangélikus anyakönyv – levéltári jelzetét ld. a Bibliográfiában.) A lábjegyzetek tehát csupán az ezen kívüli hivatkozásokat tartalmazzák. A családfák összeállítása során nem törekedtem az összes ismert személy feltüntetésére, azokon csak a mondanivaló szempontjából fontos családtagok láthatók.

és polg. 1745), aki a polgárkönyvi bejegyzés szerint akkoriban a városi tanács hivatala számára látott el szolgálatot, ám az 1760-as évektől az anyakönyvekben a városban működő gimnázium tanáraként említik, két adat szerint is Vágbesztercéről érkezett a dunántúli városba.¹² Amint az az 1. ábrán közölt családfából kitűnik, csak az idősebb fivérnek tudunk gyermekeiről, akik közül az idősebb fiú, Johann Georg (1738–1801, ház. 1764, polg. 1765) helyben maradva az apai foglalkozást folytatta, öccse, Matthias Samuel (1740–1827, ház. 1772, polg. 1770) viszont Pozsonyba vándorolt, és ott kereskedői foglalkozására polgári címet nyert. Valószínű, hogy Johann Georg teremtette meg könnyebben a felnőtt kori egzisztenciáját, hiszen ő már 27 évesen polgár lett lakhelyén, míg öccse három évvel idősebben ért el, akkor is csak egy korábban Kőszegről Pozsonyba települt kereskedő, Andreas Posch (?1733–1799, polg. 1768, ház. 1773) mellé betársulva, és csupán 1786-ban, tehát 46 évesen jutott el odáig, hogy önálló (rőfös) céget alapítson.¹³ Ám kétségkívül többre is vitte bátyjánál: már 1777 körül a választott polgárság tagja lett Pozsonyban.¹⁴ Az is sikerességét bizonyítja, hogy halálakor a gyülekezetben alkalmazott négyféle temetkezési módozat közül a legpompásabb (egyben legdrágább) – a teljes iskolai kísérettel (*mit der ganzen Schule*) történő – búcsúztatásban részesült, amely csak az egyházközség legelőkelőbb tagjai (városi tanácsnokok, lelkészek, a legtekintélyesebb kereskedők) esetében fordult elő. A két fivér eltérő sorsának megmagyarázására nincs egyértelmű támpontunk, az viszont elősegíthette az öcs pozsonyi letelepedését, hogy ottani nősülésekor esküvői tanújaként az a Matthias Samuel Thirring (a vőlegény anyai nagybátyja) jelent meg a lakodalmán, aki rangos – a külső tanácsba beválasztott – kereskedő volt Sopronban (a másik tanúja a tanár nagybácsi, Georg Royko volt). Matthias Samuel tehát már a fővárosban történt letelepedése idején az evangélikus kereskedő polgárság egyik előkelő tagjának erkölcsi támogatást élvezte.

A Royko család következő nemzedéke mindkét ágon még feljebb lépett. A türelmi rendelet (1781) utáni években gyermekkorát töltő generáció előtt addig nem ismert lehetőségek nyíltak meg, és láthatóan többen is éltek az eséllyel. Matthias Samuel nagyobbik fia, Andreas Samuel (1774–1840, ház. 1810, polg. 1812) apja útját járva a pozsonyi kereskedőtestületnek lett a tagja, és szintén a választott polgárrá választás megtiszteltetésében részesült. Emellett a reformkori egyesületekben is aktív szerepet játszott: tagja lett a Pozsonyi Casinónak, az 1830-ban létesült jótékonyági egyletnek pedig még a választmányába is bekerült.¹⁵ Már családalapítá-

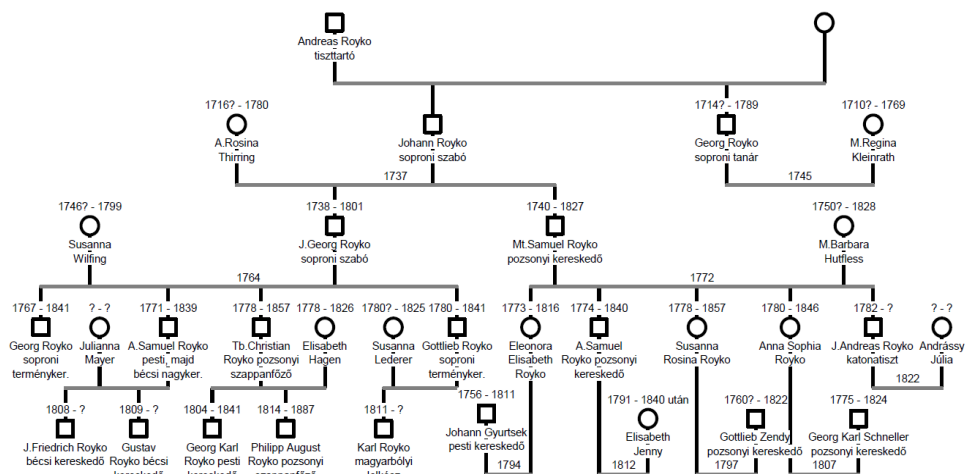
¹² Származáshelyként a polgárkönyv és a házassági anyakönyv is Vágbesztercét adja meg (HÁZI 1982, 757). Georg tanári állására pl. MNL OL X 3917, keresztelesek 1765/60, 1767/29, 1769/87.

¹³ FORBÁT 1930, 363.

¹⁴ A külső tanácsnak is nevezett választott polgárság Pozsonyban 100 tagú volt. Tagjait élethossziglan választották, a tisztújításokon csak a halálozás miatt megüresedett helyeket töltötték fel. A választott polgári cím a közösség által elismert rangot adott, valószínű helyi hatalmi jogosítványt nem nyújtott. Vö. TÓTH Á. 2004, 236.

¹⁵ TÓTH Á. 2009, 125–126.

sának körülményei is különösek: Bécsben nősült, ahol a császári kiváltság birtokában üzleti tevékenységet folytató, kis számú protestáns nagykereskedők egyikének, a textil-nagykereskedő Fridolin Jennynek a lányát vette feleségül.¹⁶

1. ábra. Royko nemzetség

Ez a házasság nemcsak amiatt érdemel figyelmet, mert a család történetében előzmény nélküli magasságú rangba emelte Roykót, hanem mert a bécsi anyakönyvi bejegyzés ekkor a bécsi belvárosban élő polgári kereskedőként említi a vőlegényt, és a házaspárnak 1812 áprilisában a császárvárosban gyermeke is született. Ehhez képest meglepő fejlemény – mert ellentmond a felfelé irányuló mobilitási ambíciókról alkotott elképzeléseinknek –, hogy 1812 decemberében már Pozsonyban szerzett polgárjogot; vagyis eszerint feladta a minden bizonnyal nagyobb piaci lehetőséget kínáló birodalmi fővárosi jelenlét lehetőségét. Gyaníthatóan magánéleti válság adott okot arra, hogy elhagyja Bécset: megromolhatott a viszonya feleségével. Erre abból következtethetünk, hogy Elisabeth Jenny valószínűleg nem is követte férjét Pozsonyba (nem született több gyermekük, és keresztszülői szerepben sem tűnt fel egyetlen alkalommal sem a házaspár semelyik tagja a koronázóvárosban). Andreas Samuel Royko 1840-ban megfogalmazott végrendelete is feltűnően hűvösen, a köztük lévő rokoni kapcsolatot még csak meg sem nevezve „Frau Elise Rojko geborne von Jenny” néven említi az akkor Sopronban élő asszonyt.¹⁹

¹⁶ Vö. MITTENZWEI 1998, 81.

¹⁹ A Pozsony történetében különlegesen fontos szerepet játszó – mert számos közintézmény számára jelentős hagyatékot adó – végrendeletben a feleség nem kerül a kedvezményezetttek közé, pusztán a (feltehetően hozományként a házasságba vitt) tőke biztosításáról rendelkezik. AMB M/II. 325. Osoby: Andrej Samuel Royko. A testamentum 6.

Andreas Samuel Royko testamentumában különlegesen gálánsan támogatta a pozsonyi jótékony célú intézményeket (többek közt a kisdedóvóra, az árvákat gondozó intézetre, a dologházra és az evangélikus kórházra testált jelentős összeget), és erre az is okot szolgáltatott, hogy két, még életben lévő testvérén kívül nem volt közeli rokona, akikre tekintettel kellett volna lennie. Három lánytestvérét rangos kereskedőkhöz adták feleségül még Andreas Samuel nősülése előtt, és a három sógor közül kettő – Gottlieb Zedy (?1760–1822, ház. 1797, polg. 1796) és a szintén soproni családból származó Georg Karl Schneller (1775–1824, ház. 1807, polg. 1801) – Pozsonyban tartott fenn üzletet. A legnagyobb lány férje, a somorjai születésű Johann Gyurtsek (?1756–1814, ház. 1794) viszont eleinte Pesten szerzett kereskedőként polgárjogot 1790-ben. 1811-ben Bécsben egyszer keresztapai minőségben említették (a pozsonyi születésű Gottfried Tekusch fiának keresztelőjekor) és ekkor császári nagykereskedőként, 1814-ben Pozsonyban bekövetkezett halála idején pedig a sasvári pamutmanufaktúra igazgatójaként írták le a társadalmi állását. Andreas Samuel Royko egyetlen fivére, Johann Andreas (sz. 1782, ház. 1822) viszont katonatiszt lett, és amikor 40 évesen megnősült, a huszárcapitányi rendfokozatnál tartott. Így a Royko családnak ezen az ágon a foglalkozási diverzifikáció aránylag korán leszűkült a Bécs holdudvarában folytatott kora kapitalista üzleti tevékenység és a tradicionális úri státuszok körére.²⁰

Am a Sopronban maradt ág sem maradt meg a városi kézművesmesterek szintjén. Johann Georg második fia, Johann Samuel (1771–1839, polg. 1806) Pesten nagykereskedő jogosítvány birtokában vált a város polgárává, de sem az 1803-as, sem az 1809-es címtár nem említi.²¹ Ennek az lehet az oka, hogy rövid pesti tartózkodás után továbbvándorolt Bécsbe, ahol valószínűleg hamar tekintélyt szerzett, ugyanis már 1813-tól az ottani evangélikus gyülekezet választmányának tagja lett, és az is maradt 1837-ig.²² Nagyobbik öccse, Tobias Christian (1778–1857, ház. 1804, polg. 1803) Pozsony felé vett irányt és ott a nagy múltú (korábban és egy másik ágon nemesített), mézsáros és szappanfőző foglalkozást űző Hagen család lányát vette feleségül és lett szappanfőző mester.²³ (Később pedig unokafivére, Andreas Samuel végrendeletének egyik – csak kis összegre jogosult – kedvezményezettje.) Két további fivér, Johann Georg (1767–1841, ház. és polg. 1802) és Johann Gottlieb (1780–1840, ház. 1805, polg. 1804) viszont Sopronban maradt, és bár előbbinek nem ismerjük a foglalkozását, utóbbit pedig szatócsként (*Greissler*) azonosítják a források, a család többi tagjának keresetmódjából és a korszakból ítélve azt valószínűsíthetjük, hogy testületen

és 7. pontja említi Elise Jennyt. A végrendeletben a pozsonyi evangélikus intézmények javára tett hagyományról ld. MARKUSOVSKY 1896, 639–640.

²⁰ A foglalkozási diverzifikáció családi stratégiák értelmezésére alkalmazott fogalmára ld. KÖVÉR 1997.

²¹ RÁTH 1805; REDL 1809.

²² REDL 1809, 42; PREIDEL 1881, 62.

²³ A Hagen családhoz: TÓTH Á. 2009, 79; TÓTH Á. 2017, 109.

kívül terménykereskedelemmel foglalkoztak. (Gottliebet halálakor a „hüvelyes veteménnyel kereskedő” szavakkal írja le az immár magyarra váltó anyakönyv.)

Ezen az ágon a következő nemzedék útját is ismerjük, és ez alapján úgy tűnik, a család pesti és bécsi jelenléte nem korlátozódott a századfordulós, a napóleoni háborúhoz kapcsolódó konjunkturális időszakokra. Az 1827-es címtárban említett Anton Samuel Royko selyemkereskedőt nem tudjuk elhelyezni a családfán, ám 1831-ben az ő üzletét vette át Georg Karl Royko (1804–1841, polg. 1831), a pozsonyi szappanfőző Tobias nagyobbik fia, és ezt a boltot még az 1840-es évek közepén is feltüntetik az ekkor már éves rendszerességgel megjelentetett pesti kereskedelmi címtárak.²⁴ A bécsi ágon is követhető a leszármazottak további működése: Johann Samuel két, még Pesten keresztelt fia közül a Bécsi Egyetemre beiratkozott Johann Friedrich (sz. 1808, ház. 1834) Pesten nősült, de apja társaként a császárvárosban működött nagykereskedőként, és a bécsi Polytechnicum mérnöknek tanult Gustav is kereskedőként szerepel a forrásokban.²⁵ Tobias kisebbik fia, Philipp August (1814–1887, ház. 1837, polg. 1840) apja foglalkozását vitte tovább Pozsonyban, és említést érdemel még Gottlieb fia, Karl (1811–1878), aki – a család történetében kuriózumként, az evangélikus polgári családok tradícióihoz képest viszont nem meglepő módon – lelkésznek tanult. Karl Royko vagy Roykó Károly 1846-ban a szárazdi és magyarbólyi (Baranya megyei) gyülekezetnek lett az alapító lelképásztora, aminek értelmezéséhez azt érdemes figyelembe venni, hogy a Dél-Dunántúl regionális központjának számító Pécs sokáig nem rendelkezett saját lutheránus egyházzal, hanem eredetileg ehhez a (Batthyány grófok sellyei-bólyi uradalmának területére eső) egyházközséghez tartozott, és csak később, a türelmi rendelet után évtizedekkel önállósult.²⁶

A Royko nemzetség négy nemzedéken át rekonstruált történetéből az egyik levonható tanulság az erőteljes mobilitási hajlam, amely tetten érhető az el-, sőt (a századforduló körül induló generáció két tagjában is) a továbbvándorlási ambícióban, amely abban öltött testet, hogy az evangélikusok előtt korábban elzárt helyszíneken is megjelentek a család leszármazottai. A földrajzi jellegű mobilitással együtt a kiemelkedési törekvés is érzékelhető, és a szabómester ős tehetős nagykereskedővé és közösségi vezetővé váló utódai esetében inkább a nemesi rang elérésének hiánya a szembetűnő. Az is látszik viszont, hogy más leszármazási ágakon az evangélikus polgárság jellegzetes, tradicionális státuszai is megmaradtak a megcélzott foglalkozások között, és hogy a nemzetség egymástól távolodó ágai fenntartották egymással a kapcsolatot. A Royko család esetében emellett érdemes az etnicitás – a modern nacionalizmus születésének időszakában a nemzeti identitás – kérdését is szemügyre venni. Az ősök valószínűleg szlovák környezetből érkeztek Pozsonyba, hiszen Vágbeszterce szlovák (és egyébként katolikus) kisvárosnak számított – és a család

²⁴ *Addressbuch* 1827, 90; *Landbothe* 1832, 75; BLASKOVITS 1837, 100, stb. A cég átörökítésére: BFL IX. 43. 4. nagydoboz, 1. köt. 371.

²⁵ SZÖGI 2013, 132, 248.

²⁶ BALDAUF 1926, 7–8.

neve is szlovák szó ('rojko' = álmódzó férfi). Ám nincs nyoma annak, hogy ennek hatása lett volna a leszámazottakra; ehelyett a párvalasztások során német családokkal léptek rokoni kapcsolatba. Ez azért is kiemelendő, mert ismert a korszakban egy másik Royko család is, amely értelmiségi tagjai révén vált híressé. Royko János selmecbányai professzor (1774–1838) volt, egy vele azonos nevű férfi a kassai evangélikus iskola rektora, Royko Mátyás csetneki, majd sókúti (Zemplén megyei) evangélikus lelkész, utóbbi fia, Royko János pedig (1819 és 1833 között) a keszthelyi Georgikon professzora, akik közül a két középsőt a szakirodalom kétségkívül szlovák identitásúként kezeli.²⁷

Következő példánk a **Schöpf** családé, amely a nyugat-magyarországi, a korszak első felében mészáros mesterségből élő, de aztán fokozatosan átalakuló dinasztia típusát képviseli.²⁸ Az alapítónak tekinthető Johann Georg Schöpfről annyit lehet tudni, hogy Kőszegre a közeli Vassurányból költözött be: második házassága (1727) és legidősebb lányának menyegzője (1735) idején még korábbi lakhelyének volt mészáros mestere, de 1741-ben, harmadik esküvőjekor már kőszegi polgárként rögzítették adatait. Életének ez a fordulata összefügghet azzal, hogy ezzel az utolsó házasságával egy tekintélyes kőszegi polgár – a külső tanácsban tag, gyülekezeti presbiter (*Convents-Assessor*), ráadásul nemesi jogállású (*wohledelgeboren* formában címzett) férfi, Johann Khern – lányát vette feleségül. Négy fia közül a legidősebb, Sigmund (?1730–1800, polg. 1756, ház. 1757) helyben vitte tovább apja szakmáját, három öccse ellenben csak részben folytatta ezt az örökséget: a szintén mészáros mesterséget választott negyedik fiú, Samuel (1743–1810, polg. 1768, ház. 1782) Győrben telepedett le; a Kőszegen maradt harmadik, Gottlieb (1741–1828, polg. 1764, ház. 1774) viszont a szűcs mesterséget tanulta ki. A második, Georg (ház. és polg. 1757) pedig mindkét téren változtatott az apai mintához képest: kereskedőként Sopronban szerzett polgárjogot egy helyi tímár mester lányával alapítva családot. Habár a négy fivér pályaválasztása első pillantásra széttartónak tűnhet, valójában mindannyian a térségen belül maradtak, és az állatkereskedelemhez kapcsolódó egzisztenciát kezdték.²⁹

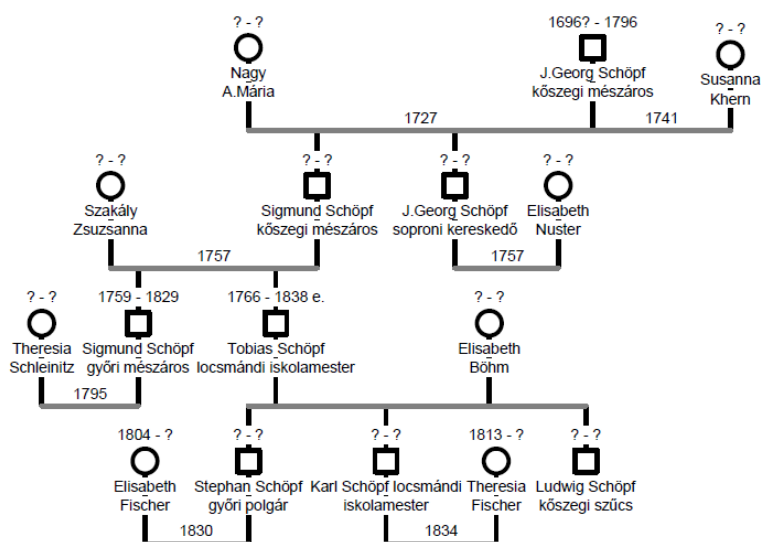
Nagyobb mértékű törést a következő, a türelmi rendelet utáni években gyermek- vagy ifjúkorukat töltő nemzedék tagjainak választásaiban találunk. Sigmund azonos nevű fia (1759–1829, ház. 1795, polg. 1796) Győrben alapított mészárosként egzisztenciát, ám emellett letelepedésétől kezdve marhakereskedés után is adózott,

²⁷ Royko János selmecbányai tanárként tagja volt az 1810-ben alapított, szlovák nyelvű könyvek kiadására és terjesztésére alapított társaságnak. BREZNYIK 1889, 286. Royko Mátyásra: KÓNYA 2016.

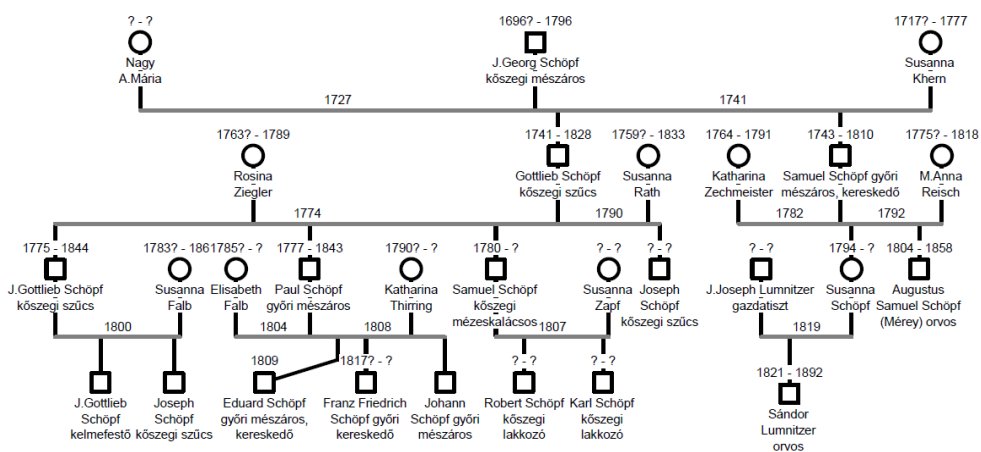
²⁸ A leszámazás rendjét ld. a 2. *ábrán*.

²⁹ A lábón hajtott állatokkal (elsősorban szarvasmarhával) folytatott kereskedelem és az ezek testrészeit hasznosító céhes mesterségek (mészárosok, tímárok, szűcsök, szappanfőzők) gazdasági-társadalmi összefonódásához ld. TÓTH Á. 2021, 199–200.

1806-tól pedig a terménykereskedelem után is adót fizetett, végül halálíg csak ez az üzleti profil maradt meg.³⁰

2. ábra. Schöpf család, 1.

3. ábra. Schöpf család, 2.

³⁰ GyVL IV. 1064 b., a sorozat kötetei.

Ez a váltás megfelel az időszaknak és a helynek is, hiszen Győr a távolsági gabona-kereskedelem fontos központja ekkoriban, és az addig marhakereskedésből élő győri családok közül több is ebben az irányban módosította tevékenységét.³² Gottlieb második fia, Paul (1777–1843, polg. 1803, ház. 1804) Sigmundhoz hasonlóan Győrbe vándorolt el, és mészárosként tartotta el magát és családját, miután Franz Falb (?1748–1836, polg. 1777) ottani mészáros mester lányát feleségül vette. Érdemes arra is utalni, hogy Győrben az e foglalkozást űzők (vagy legalábbis egy részük) ún. mészáros társaságokba (*lanionum compania*) szerveződtek, és az 1799/1800. évi adókönyvben a Schöpf-féle és a Falb-féle társaság is szerepel ingatlanulajdonosként (allódiium birtokosaként).³³ Győrben a marhakereskedelem hosszabb ideig maradt konjunkturális gazdasági ág, mint Pozsonyban, ám a domináns társaságok részben kicserélődtek, és a Schöpf-*compania* is az újonnan felemelkedők közé tartozott a századforduló körül. A rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé, hogy a szarvasmarha-kereskedelem mint családi vállalkozás üzleti működését és dinamikáját megvizsgáljuk, az azonban látszik, hogy Paulnak két fia is – Eduard (sz. 1809, polg. 1833, ház. 1839) és Johann (sz. 1819, ház. 1846, polg. 1847) is folytatta a városban a mészáros mesterséghez kapcsolódó gazdasági tevékenységet.

A foglalkozási diverzifikáció terén két különleges mozzanat érzékelhető. Már Gottlieb harmadik fia, a szülőhelyén, Kőszegen maradt Samuel (sz. 1800, polg. 1806, ház. 1807) is olyan mesterséget tanult ki, mely ugyan a térségben jellemzően az evangélikus családokhoz kötődött, de Schöpféknél korábban nem fordult elő: mézeskalácsos mester lett.³⁴ Gottlieb unokái közül többen is viszont ennél nagyobb mértékben távolodtak el a családi tradícióktól: kelmefestő, könyvkötő, illetve (ketten is) lakkozó mesterségre kaptak polgári jogállást. Az utóbbi eset azért érdekes, mert éppen a foglalkozási értelemben apjához képest mobilis Samuel két fia, Robert (sz. 1815, ház. 1841, polg. 1845) és Karl (sz. 1818, polg. 1847) választotta ezt a szakmát, ám mindketten egy szülőhelyüknél forgalmasabb és ezért gazdasági értelemben ígéretesebb városba vándoroltak el: Robert Győrbe, Karl pedig Sopronba.

Az új iparágak iránti fogékonyság mellett leginkább a honorácior foglalkozások vonzereje az, ami megfigyelhető. Már az ifjabbik Sigmund öccse, Tobias (sz. 1766) értelmiségi pályára lépett, ám annak kevésbé rangos formáját követte: a szülőhelyéhez közel fekvő, főképp evangélikus németek által lakott mezőváros, Locsmánd iskolájának lett tanítója; állását egyik fia, Karl (ház. 1834: Győr) később megörökölte tőle. A Schöpf nemzetségből származó igazán magasra jutó értelmiségi azonban a győri Samuel legifjabb fia, August Samuel (1804–1858) volt. Samuelnek

³² TÓTH Á. 2022.

³³ GyVL IV. 1064 b., Repartitio 1799/1800. Rajtuk kívül ebben az adóévben még két *lanionum compagniat* említ ingatlanbirtokosként (a Rathokhoz és a Purgelekhez kapcsolódó társaságot); mind a négy család evangélikus.

³⁴ A fiúk másik része viszont folytatta a család iparos hagyományát: Gottlieb (1775–1844, polg. 1799, ház. 1800) és Joseph (sz. 1791, ház. 1814) Kőszegen szücs mesterként működött.

legalább négy fia született, akik közül az első házasságból született két idősebbnek csak a születési idejét ismerjük, August – a később Mérei névre magyarosító és az utókor által Schöpf-Mérei Ágostként számon tartott negyedik fiú – viszont nagy formátumú és országos ismertségre szert tett orvos lett.³⁵

A mobilitás szempontjából különleges jelentőségű, hogy erősen hatott rá a kor nemzeti mozgalma, amint az több publikus és magán jellegű szövegében is megfogalmazódik, és amit életrajzának monográfusa külföldi tanulmányútjához, a paviai egyetemen töltött időszakához köt.³⁶ Egy 1835-ban Széchenyi Istvánhoz írt levelében olvasható megfogalmazás szerint a nemzeti hovatartozás dilemmája alapvető lehetett számára: „Mi [*hungarus* értelemben vett magyarok – T.Á.] fölötté nagyon hátra vagyunk, s teljesen meg vagyok győződve, hogy előrehatásunk lehetőségére, vagy németekké kell lennünk, vagy erősen megmagyarosodnunk; – Ki választaná, s melly sikerrel az első föltételt? tehát a másodikhoz kell fogni. [...] Papnak, orvosnak mind meg kell magyarosodni.” Ugyanitt egyébként a felekezeti kultúrájához fűződő ellentmondásos érzelmeire utaló megjegyzést is tesz: „Ámbár túlságos nem vagyok, s ugrásokat semmiben nem kívánok, még is sokat, sokat mondhattam volna a mit kebelemre vissza kellett fojtanom – damit ich mir den Brei nicht verschütete³⁷ – mert Lutheranus vagyok – néha olly rossz, hogy 11 esztendőől fogva nem látom ízléstelen, félénkszellemű templomainkat.” Nemzeti érzelme világosan megmutatkozott, amikor születés szerinti családnevét 1849-ban megváltoztatta, de abban is, hogy a szabadságharc idején a honvédsereg orvosa lett (akárcsak unokaöccse, a törzsorvosi beosztásba, végül a Hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöki posztjára került Lummitzer Sándor), majd a katonai vereség után az (angliai) emigrációt választotta.³⁸

A részletes szakirodalmi feldolgozásnak köszönhetően Schöpf-Mérei esetében van támpontunk annak megítéléséhez, hogy a kimagasló mértékű mobilitás háttérében mi állhatott. Feltételezhetjük, hogy egyik strukturális tényezőként számított a korai megárvulása: apját 6, anyját 14 évesen veszítette el. A család környékén feltűnő orvosok mintaadó potenciálja is tekintetbe veendő. Nővére, Susanna ugyanis Joseph Lummitzer kapuvári gazdatiszthez ment nőül – ekkor August 15 éves volt –, akinek apja, Alexander Lummitzer (1749–1806) orvosként praktizált Pozsonyban, és bár utóbbi August nevelkedése idején már nem volt életben, és a mai megítélés elsősorban botanikus kutatóként tartja számon, valószínűleg szoros kapcsolatot

³⁵ 1834-ben ortopédiai intézetet hozott létre Pesten, annak (az 1838 tavaszi nagy árvíz okozta) megszűnése után ő alapította a magyarországi egészségügy történetének első gyermekkórházát 1839-ben. Szakmai tekintélyét a Magyar Tudós Társaság és több külföldi orvosi társaság tagsága bizonyítja, valamint az, hogy a pesti egyetemen a gyermekgyógyászat tanára lett, és több gyermekorvosi szakmunkát is publikált.

³⁶ JÁKI 1957, 37. A paviai egyetemre 1828 és 1832 között iratkozott be, ahol ekkor ő volt egyedül magyarországi születésű diák. SZÖGI 1995, 302.

³⁷ Kb. hogy túlzásba ne essem („a grízes ételt ne öntsem ki”).

³⁸ Névváltoztatásához: SZENTIVÁNYI 1895, 20. Az 1850-es években megjelent angliai szakmai publikációiban családnevének kettős alakját (A. Schöpf-Merei) használta.

tartott a térség korszakú evangélikus orvosával. Ez utóbbira utal, hogy a Lumnitzer–Schöpf-esküvön a vőlegény mellett Michael Thurner győri orvos és Matthias Habermayer (1764–1844) pozsonyi nagykereskedő tanúskodott.³⁹ Nem világos, hogy a Schöpf család milyen körülmények közt került kapcsolatba Thurnerrel, ám az tény, hogy később Thurner doktor lett August gyámja,⁴⁰ és mint ilyen különösen jelentősen befolyásolhatta a megárvult fiú pályaválasztását. Végül meg kell említeni a család (mind a Schöpfök, mind a Thurner testvérpár) tehető anyagi háttérét, amely alapot teremthetett ahhoz, hogy August éveken át külföldön tanulhasson: már a bölcsészeti osztályra a bécsi egyetemre iratkozott be (1821-ben), holott logikus lett volna ezt is – mint az ezt megelőző tanéveket – a soproni líceumban végeznie.⁴¹

Ezzel ellentétben, nyugat–keleti irányú mozgást tapasztalunk az **Ochs** család mobilitása kapcsán.⁴² Ez a familia igazán a Felső-Magyarország kulturális és gazdasági központjának számító Kassán történt megjelenése után vált jelentőssé. Az idősebb Ferdinand Ochs (?1710–1776) evangélikus lelkész ordinációja alkalmából készült önéletrajzából tudjuk, hogy Ruszton, nemes családban született, és soproni diákévei után, majd Bécsben is megfordulva végül a német egyház hívását elfogadva érkezett Kassára 1742-ben, ahol aztán halálig szolgált.⁴³ Két fia közül az idősebb, Joseph Ferdinand (1744–1802) apját követve papnak tanult, és előbb Mezőberény, majd Kassa lelképásztora lett, öccse, Jakob Samuel (1753–1825, ház. és polg. 1779) viszont kereskedőként alapított egzisztenciát szülővárosában, és a helyi közösségben szerzett megbecsülését jelzi, hogy a gyülekezet (első) felügyelője – a világi kérdésekben a vezető tisztségviselője –, valamint a városházán előbb az árwapénztár kezelője lett, utóbb pedig tanácsnokká is megválasztották.⁴⁴ Az idősebb lelkész lánya, Helena Susanna Ochs (?1745–1815) is egy kereskedőhöz ment hozzá, később, megözvegyülve pedig szintén nyugat-magyarországi eredetű kassai kereskedővel lépett házasságra, előbb egy a soproni gyökerű Lassgallner nemzetségből származó férfival, majd a nemescsói (Kőszeghez közeli, artikuláris) gyülekezetben született Gottfried Basellel (?1739–1792).⁴⁵

³⁹ Habermayer nemcsak kiemelkedő tekintélyű rokon volt (a felső-magyarországi bányatermékek privilegizált faktora és megyei táblabíró), de anyja, Katharina Pauer révén több orvos is azonosítható a rokonságában, és emellett 1781 óta Stephan Lumnitzer pozsonyi tisztiorvos sógora. TÓTH Á. 2012, 278.

⁴⁰ JÁKI 1957, 14.

⁴¹ JÁKI 1957, 15.

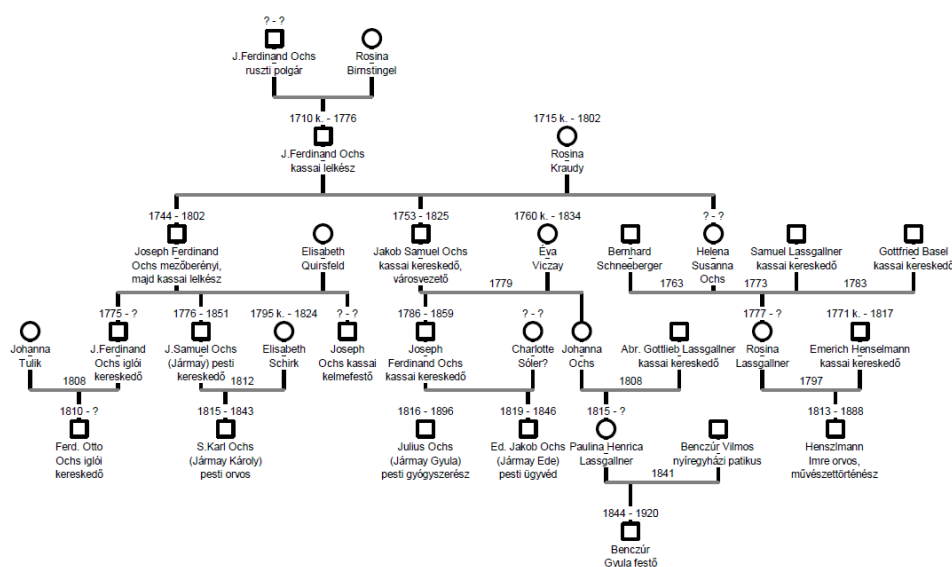
⁴² A családfát ld. a 3. ábrán.

⁴³ EOL, Ordinációs könyvek, A tiszai evangélikus egyházkerület lelkészavatási jegyzőkönyve, 1741–1836, N. 6.

⁴⁴ Ld. még KERÉKES 1913, 26. A csekély népességű, kisebbségi városi protestáns gyülekezetek esetében a tanácsnoki tisztség általában úgy értelmezhető, hogy az adott közösséghez tartozók érdekeit ez az egyetlen személy közvetítette-képviselte a tanácsban.

⁴⁵ MNL OL X 9481, ház. akv. 1763, 1773, 1783.

A család következő generációjában átalakult a foglalkozások szerkezete. További teológus végzettségű férfi leszármazottokról nem tudunk, a fő profillá a kereskedelem vált. Mindkét kassai fivér fiai közt találunk testületi kereskedőt – Joseph Ferdinand Ochs idősebb fia, Ferdinand (1775–1825, ház. 1808) Iglón, öccse, Samuel (1776–1851, ház. 1812) viszont Pesten nyitott üzletet, és csak Jakab Samuel fia, az ifjabb Joseph Ferdinand (1786–1859, polg. 1808) maradt Kassán a családi kereskedést továbbvive. Egy fiú, Joseph viszont kelmefestő mesterként szerzett polgári címet Kassán 1810-ben, egy lány leszármazott, Paulina Henrica Lassgallner pedig Benczúr István személyében egy nyíregyházi patikus felesége lett 1841-ben – ebből a házasságból született utóbb a festő Benczúr Gyula. Az Ochs család térben való mozgása szempontjából az is figyelmet érdemel, hogy a pesti kereskedő, Samuel Komáromban nősült – ahol egy soproni születésű ottani kereskedő, Gottlieb Schirk lányát vette el.

4. ábra. Ochs család

Az Ochs család mozgása kapcsán végül a pesti megtelepedést és ezen keresztül a magyar közösségbe való betagozódást érdemes hangsúlyozni. A család mobilitásának ez a dimenziója kiderül a névváltoztatásukban (1846-ban királyi jóváhagyással az eredeti, 'ökök' jelentésű német családnevüket Jármayra magyarosították), de abban is megmutatkozik, hogy a nevet változtatott Samuelt 1851-ben, elhunytakor oly módon regisztrálták az anyakönyvben, amit úgy lehet értelmezni, hogy környe-

zete magyarnak (és nem németnek) tekintette.⁴⁶ Másrészt a család több további tagja is értelmiségi egzisztenciát alapított az ekkoriban mindinkább nemzeti fővárossá váló Pesten: Samuel fia, a fiatalon elhunyt Karl (1816–1843) orvosként; Joseph Ferdinand fia, a kassai születésű Eduard Jakob (1819–1846) pedig ügyvédként szerepel a pesti halotti anyakönyvekben, és feltehetően ez utóbbinak a bátyja az a Jármay Gusztáv (1816–1896), aki a fővárosi, az Oroszlánhoz címzett gyógyszerész-tulajdonosaként utóbb a patikus szakma több szervezetének alapítójaként és vezetőjeként szerzett hírnevet. Összességében a már korszakunk előtt nemesi jogállást szerzett Ochsok elsősorban a magyar nemzet irányában megtett asszimilációs lépésekkel jelentenek sajátos színteret az eddig bemutatott, a mobilitás terén jelentős teljesítményű nemzetségekhez képest.

Utolsó példánk, az **Angerer** család egyedisége abban áll, hogy a 18. század első felében – vagyis az anyakönyvezés városi elterjedésének az időszakában – a nyugat-magyarországi régió több szabad királyi városában sikeresen megtelepedett, és ezekben leginkább ritka kézműves mesterségekkel foglalkozva találta meg a számítását.⁴⁷

Az Elias Angerer (?1713–1776, ház. és polg. 1744) pozsonyi lakatos, Johann Gabriel Angerer (?1716–1784, ház. és polg. 1745) győri kesztyűs és Ernst Traugott Angerer (?1737–1806, polg. 1771) soproni asztalos közötti rokoni kapcsolatot arra alapozva feltételezhetjük, hogy származáshelyük azonos: az előbbi kettő a három város térségéhez tartozó Ruszton született, az utóbbinak pedig nagypapa volt ruszti polgár (apja viszont egy alsó-ausztriai településre vándorolt el).⁴⁸ Az említett városokon kívül Komáromban is éltek a 18. században ilyen nevű, lutheránus polgárok, Johann Angerer, valamint fiai, Johann Georg (1720–1788, ház. 1747) és Samuel (1736–1804, ház. és polg. 1759), továbbá Johann Georg fia, Tobias (1764–1799, polg. 1795). Ez utóbbi bátyja, Johann Georg (1751–1778, ház. 1776) pedig Kassára vándorolt el. Az utóbbi leszármazási láncban az esztergályos mesterség öröklődött tradíciót képezve. Ha a Pozsonnyal szomszédos Váralja mezővárosban, majd a Duna szemközti oldalán elterülő Ligetfalu (Engerau) községben élő apát és fiát, Paul és Johann Angerer (1734–1769 k., 1. ház. 1756) asztalosokat is e rokonsághoz soroljuk, akkor azt valószínűsíthetjük, hogy egy közös ruszti őstől származó fiúgyermek rajzottak szét a nyugat-magyarországi térség (Rusztnál kétségkívül perspektivikusabb) érvényesüléssel kecsegtető evangélikus városi közösségeibe. E

⁴⁶ A gyülekezet „őanyakönyvnek” nevezett közös matrikulájából az ő adatait is átvezették abba a kötetbe, amely a magyar közösség saját anyakönyve volt. Pesti Deák téri ev. akv., német ek. 319. o. és magyar ek. 35. o. A magyar egyházközség (*ungarische Kirchengemeinde*) ekkori anyakönyvében jelentős számban fordulnak elő egyébként a régi német polgárcsaládokban született, nem magyarosított nevű személyek. 1851-ben a teljes gyülekezetben elhunyt 198 főből 46 személy adatait vezették át a magyar egyházközség kötetébe.

⁴⁷ Ld. a 4. ábrát.

⁴⁸ HÁZI 1982, I. 27.

térbeli jellegű stratégia sajátossága, hogy az egyes ágak közti összetartás jelei némely esetben később is érzékelhetők: Paul Angerer lányának 1751-ben kötött házasságakor Elias Angerer szerepelt a menyasszony egyik tanújaként, 1791-ben és 1795-ben pedig az alább bemutatandó Tobias Angerer vállalt hasonló szerepet Elias lányainak pozsonyi menyegzőjén.

A nemzetség legfényesebb karriert befutott tagja minden bizonnyal Tobias Angerer (?1718–1799), aki ugyan Pozsonyban fejezte be életét, de életének egy korábbi szakaszában Angliában élt, és ott is alapított családot (a pozsonyi német nyelvű anyakönyv szóhasználata szerint felesége Elisabeth geb. Wrightin volt). Végrendeletében hangsúlyozza, hogy gyermekeit tudatosan angol keresztnéven említi, emellett pedig három, az 1760-as években született fiát is londoni születésűként regisztrálták a pozsonyi evangélikus iskolában.⁴⁹ Nem ismerjük Tobias Angerer angliai életének részleteit, árulkodó ugyanakkor, hogy végrendelezése idején, 1797-ben egy férfirokona (*Vetter*), Ferdinand Moss Londonban lakott, miközben Angerer családjával már 1777-ben visszatérhetett Pozsonyba (legalábbis legidősebb fiát ekkortól írták be az ottani gimnáziumba). Tobias státuszára halotti anyakönyvi bejegyzése alapján következtethetünk, amely „egykori nagy-britanniai királyi mű-esztergályosként” (*gewester königl. gross-britannischer Kunst-Drechsler*) azonosította, amit úgy értelmezhetünk, hogy az esztergályos kézműves mesterséget kitanulva és uralkodói kiváltság birtokában az igényes közönség számára készített fából iparművészeti nivójú, egyedi dísz tárgyakat. Ehhez kapcsolódik egy különös utalás egy kortárs forrásban, amely alapján hajlamosak lehetünk Angerer pályafutását kivételes társadalmi sikert hozóként értékelni. Az őt Pozsonyból feltehetően személyesen ismerő Matthias Korabinsky (1740–1811) statisztikai író ugyanis topográfiai lexikonában, Komárom város leírásánál megemlíti, hogy az ott született Tobias Angerer korábban 36 évig Londonban lakott és „az a szerencse érte, hogy a mostani uralkodót taníthatta a művészetére [*Kunst*] és feddhetetlensége folytán folyamatosan élvezte annak bizalmát”. Ez a mondat később Robert Townsend útirajzában szó szerinti angol fordításban visszaköszön,⁵⁰ és ennek alapján Angerert európai léptékben elismert iparművészként képzelhetjük el, noha további kutatásnak kell még ellenőriznie a brit királyi udvarban játszott szerepének a súlyát és munkásságának jellegét, vagyis hogy a Korabinsky által rajzolt kép nem volt-e túlzó.

Pályafutásával kapcsolatban ugyanakkor számos kérdés felvetődik. Az is különlegesnek minősíthető, hogy 25 éves kora körül nemcsak eljutott Angliáig, de ott tartósan meg is telepedett. A társadalmi mobilitás szempontjából mégis alighanem az a legfontosabb, hogy vajon miért döntött úgy 60 éves kora körül, hogy Londonból hazaköltözik Magyarországra, és ott nem szülőhelyén, Komáromban, hanem Pozsonyban települ le. Magyarázatként felmerülhet, hogy ekkoriban (1765 óta)

⁴⁹ AMB, 4. n. 11, p. 582, Tobias Angerer végrendelete; ÚK SAV, LKB, Matricula scholae Posoniensis ab anno 1737. Don. 1777, 1779, 1781, Gram. 1778, 1780.

⁵⁰ KORABINSKY 1786, 317; TOWNSON 1797, 58. Az említett király az 1738-ban született III. György (ur.: 1760–1820).

Pozsony a Magyar Királyság helytartójának, Albert szász-tescheni hercegnek – Mária Terézia királynő vejének – székhelyeként valamelyest rezidenciális szerepre tett szert, belvárosában az ország több főúri családja palotát tartott fenn, és ezzel összefüggésben rendszeres jelenlétével keresletet képezhetett Angerer munkáira.⁵¹ Az efféle mecenatúrát szintén a későbbi kutatás igazolhatja, az viszont már most látszik, hogy Tobias Angerer sem vagyoni, sem pozicionális szempontból nem számított Pozsonyban tekintélyes polgárnak: az ingatlanátírási könyvekben nincs nyoma annak, hogy háztulajdont szerzett volna;⁵² házassági tanúi és keresztpai felkérésekről nem tudunk (a már említett, családon belüli eseteket kivéve), és a testamentumában felsorolt vagyon sem képez különlegesen nagy értéket. Igaz ugyanakkor, hogy Angliában maradtak érdekltségei (említett rokonával elszámolásban volt), amelynek nagyságát nem tudjuk megítélni, három fia pedig külföldön tartózkodott a végrendekezés idején.

Tobias életútjának furcsa fordulataitól eltekintve az Angerer nemzetség társadalmi rangja úgy összegezzhető, hogy országon belüli vándorlásaik során a helyi német evangélikus polgári elit valószínűleg befogadta őket, ám ennél magasabbra nem emelkedtek. Presztízsiük csúcspontja a győri ág családi kapcsolataiban érhető tetten, ugyanis Johann Gabriel fia, Johann Gottlieb (1746–1822, ház. és polg. 1776) Maria Habermayert vette feleségül, és ennek révén a szarvasmarha-kereskedés révén meggazdagodott, majd 1760-ban nemesített Habermayer nemzetség rokonságának – a sógorok-vők körében egyetlen klasszikus kézműves foglalkozásúként – részévé vált.⁵³ Rajtuk kívül a komáromi ág ért el jelentős társadalmi sikert, ugyanis Johann Georg – aki vélhetően Tobias öccse volt – a harminc éven át a csekély méretű, ám a dunai termény- és fakereskedelemben érdekelt, és ennek alapján valószínűleg tehetősnak számító hajós kereskedőket is tömörítő közösség három évtizeden át gyülekezeti gondnokaként szolgált (*Kirchenvater*, tkp. pénzügyi-adminisztratív vezető).⁵⁴

Az Angererek mérsékelt felemelkedési ambíciójára utalhat az, hogy bár a nemzetségből nyolc fiúgyermekről is tudjuk, hogy a pozsonyi líceum diákja lett, de ott legfeljebb a nyelvészeti (*grammatista*) osztályig iratkoztak be. Ez a gyakorlat a 18. század utolsó harmadában már átlagos mértékűnek számított a pozsonyi evangélikus kézműves polgárság körében, miközben számos család fiai a pozsonyi iskola ennél magasabb osztályaiban vagy a németországi egyetemek hallgatói közt is

⁵¹ FÉNYES 1851, III. 258; SZEKFŰ 1928, VI. 159–160.

⁵² AMB A/XXIV. 1. 4.m.

⁵³ Sógorai többek közt: Matthias Habermayer pozsonyi nagykereskedő, valamint a bécsúj-helyi evangélikus gyülekezetet vezető, gyártulajdonos Christoph Habermayer; egy rokonsági fokkal távolabb, feleségének unokatestvérei között pedig Matkovits Pál királyi tanácsos és a Dunántúli Kerületi Tábla (1810–1823 közti) elnöke, Sólyom István Győr vármegyei főjegyző, ill. Tobias Mauksch kolozsvári patikus és városi tanácsnok; mindannyian nemesek. A Habermayer család rokoni hálózatához ld. TÓTH Á. 2022.

⁵⁴ MNL X 10507, hal. akv. 1788. A bejegyzés szerint *Vormund* tisztséget is betöltött, de ennek a jelentése nem egyértelmű: a kifejezést a korban általában a városi külső tanács elnökeire használták, de nem kizárt, hogy ebben az esetben gyülekezeti vezetőt jelent.

feltűnnek. A mobilitás mértékét azonban hiba lenne egyedül a szándékokkal magyarázni. Angereréknél a társadalmi kiemelkedést egy további (demográfiai) tényező is behatárolta: a család férfi leszármazottai közül többen is fiatalon vagy megházasodva, de fiú utód nélkül meghaltak, így a mobilitási hajlam értékelése fel sem vetődhet. A demográfiai átmenetet megelőző korszakban reális veszélyt jelentett, hogy a kedvezőtlen halandósági viszonyok miatt családok – köztük polgárcsaládok – kihalnak, és az Angerer nemzetség ágainak többségénél ez meg is valósult. A komáromi ágban Tobias (1764–1799) még családalapítás előtt hunyt el, a Kassára vándorolt Johann Georgnak (1751–1778) pedig két évig tartó házassága idején nem született gyermeke. A győri ág harmadik nemzedékét képviselő Johann Gottlieb (1780–1833, ház. és polg. 1810) öt gyermeke közül mindkét fiú és további két lány csecsemőként életét veszítette. A pozsonyiak közül Elias fia, Johann Karl (1748–1772, polg. 1770) lakatos még nőtlen családi állapotban meghalt, öccsének, a szintén lakatos Johann Georgnak (1765–1798, ház. és polg. 1795) pedig született ugyan három gyermeke, de ketten közülük csecsemőként elhunytak, a lánya pedig más foglalkozású férfi felesége lett.

Végeredményben az Angerer nemzetség – az Angliába kivándorolt és attól kezdve a polgári közösségből kiszakadt Tobias, továbbá feltehetően az ő leszármazottai kivételével – a társadalmi mobilitás vonatkozásában azt a mérsékelt ambíciózus típust képviseli, amely az egzisztenciaalapítás normáit a kézműves városi polgárság és a felekezeti közösség határai közt tartja, földrajzi értelemben viszont erősen nyitott, mobilis.

*

A fenti példák talán elegendő mértékben jelzik, hogy a jogi értelemben vett rendiség utolsó évszázadában a magyarországi városi polgárság előtt nyílt lehetőség arra, hogy születés szerinti társadalmi helyzetükhöz képest más útra lépjenek, és a számos mobilitási csatorna kombinálásával akár jelentősen megváltoztassák társadalmi helyzetüket, és ezzel a változó társadalmi szerkezet presztizshierarchiájában emelkedjenek. Az itt felsorakoztatott példák – köztük a jéghegy csúcsát képező magyarosodó szakértelmiségi, a császárváros üzleti életének felső rétegében is érvényesülni képes nagykereskedő vagy az angol királyi udvarba eljutott, iparművész hajlamú polgárfiú – természetesen inkább atipikusnak minősítendőek a polgárság egészéhez képest, ugyanakkor azt bizonyítják, hogy tehetség, ambíció és szerencse kedvező együttállása esetén a társadalmi mobilitás megvalósítható volt az evangélikus német polgárság körében, és hogy e kiemelkedő szint alatt is létezett érdemi mozgástér a polgárcsaládok fiai előtt. A bemutatott családok négy generáció léptékű vizsgálata ráadásul azt is lehetővé teszi – mert a prozopográfia módszerének alkalmazása erre lehetőséget nyújt –, hogy ezekben a sikerekben ne csak az individuális élethelyzeteket és pszichológiai diszpozíciókat lássuk, hanem a hazai polgárság e körében működő és nemzedékről nemzedékre továbbadott kultúrát azonosítsuk, amely az útkeresésre, a döntési helyzetek felismerésére és a merész döntések felvállalására neveli az újabb generációkat.

Levéltári források

Magyarország

- Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, X szekció (mikrofilmmásolatok)
 - X 2136 pesti Deák téri evangélikus egyház (magyar egyházközség)
 - X 2137 pesti Deák téri evangélikus egyház (német egyházközség)
 - X 3434 mezőberényi evangélikus egyház
 - X 3845 győri evangélikus egyház
 - X 3863 kőszegi evangélikus egyház
 - X 3917 soproni evangélikus egyház
 - X 7770 pozsonyi német evangélikus egyház
 - X 9481 kassai német evangélikus egyház
 - X 10507 komáromi evangélikus egyház
- Magyar Nemzeti Levéltár, Győri Megyei Jogú Város Levéltára (GyVL)
 - 1056. dd. az új polgárok könyve, 1743–1848.
 - 1064. b. adórajstromok, 1744–1847.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye, Soproni Levéltára (SVL)
 - 1003. g. polgárkönyvek (1535–1848)
- Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltára (VaML)
 - V.3.1. kőszegi polgárkönyvek (1651–1849)
- Budapest Főváros Levéltára (BFL)
 - IV. 1202. városi polgárkönyv, 1687–1848.
 - IX. 43. a pesti polgári kereskedelmi testület könyvei
- Evangélikus Országos Levéltár (EOL)
 - Evangélikus ordinációs könyvek

Ausztria

- Wien, Lutherische Stadtkirche, a bécsi evangélikus gyülekezet anyakönyvei

Szlovákia

- Archív Mesta Bratislavy (AMB),
 - A/XXIV. 1. Magistrat Mesta Bratislavy [Pozsony város tanácsa]
 - 2.e. Zoznam mešťanov [polgárkönyvek]
 - 4.m. Majetkové prevody [ingatlanátírások]
 - 4.n. Testamenty [végrendeletek]
 - M/II. (Osoby) [személyi fondok]
- Ústredná knižnica SAV, Lyceálna knižnica v Bratislave (ÚK SAV, LK)
 - Školský archív [az iskola iratai]

- Archív Mesta Košíc (AMK)
 - Liberi Neocivium [polgárkönyvek]

Könyvészeti források

Addressbuch 1827

Adreßbuch der königlichen Freystadt Pesth 1827. Pesth, 1827.

BLASKOVITS 1837

Alexander BLASKOVITS: *Pesther und Ofner Wegweiser. Kalender für das Gemeinjahr 1837.* Pesth, 1837.

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851. (Reprint 1984.)

KORABINSZKY 1786

Johann Matthias KORABINSZKY: *Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn.* Pressburg, 1786.

Landbothe 1832

Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn [...] auf das Schaltjahr 1832. Pesth, 1832.

RÁTH 1805

Adreß-Kalender der königlichen Freystadt Pesth 1805. Hrsg. Paul RÁTH. Pesth, 1805.

REDL 1809

Handlungs-Gremien Schema der kaiserl. Haupt und Residenzstadt Wien für das Jahr 1809. Hrsg. Anton REDL. Wien, 1809.

TOWNSON 1797

Robert TOWNSON: *Travels in Hungary, with a Short Account on Vienna in the Year 1793.* London, 1797.

Szakirodalom

BÁCSKAI 1989

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pestben.* Budapest, Magvető, 1989.

BÁCSKAI 2006

BÁCSKAI Vera: A régi polgárságról. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon.* Szerk. KÖVÉR György. Budapest, Osiris, 2006, 15–37.

BALDAUF 1926

BALDAUF Gusztáv: *A pécsi ág. hitv. ev. egyházközség története keletkezésétől 1917-ig*. Pécs, 1926.

BREZNYIK 1889

BREZNYIK Sándor: *A selmebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története*. 2. és 3. füzet. Selmebánya, 1889.

DOBSZAY – FÓNAGY 2005

DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. GERGELY András. Budapest, Osiris, 2005, 57–124.

FORBÁT 1930

Eugen FORBÁT: *Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelsstandes im XVIII. Jahrhundert*. Bratislava, Gremium, 1930.

HÁZI 1982

HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*. Budapest, Akadémiai, 1982.

HORVÁTH 2016

HORVÁTH Gergely Krisztián: A „torlódott szerkezettől” a „zsilipelésig”. Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére*. Szerk. HORVÁTH Zita – RADA János. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 13–34.

JÁKI 1957

JÁKI Gyula: Adatok Schoepf Mérei Ágost élettörténetéhez. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 5. 1957, 5–57.

KAELBLE 2001

Hartmut KAELBLE: Social mobility. In: *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. III. Ed. Peter N. STEARNS. Detroit (etc.), Charles Scribner's Sons, 2001, 19–26.

KEREKES 1913

KERÉKES György: *A kassai kereskedők életéből harmadfél század, 1687–1913*. Budapest, Országos Ipartestület, 1913.

KLEMENT 2005

KLEMENT Judit: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas* 20/1–2. 2005, 69–92.

KLEMENT 2008

KLEMENT Judit: Bécs és Budapest: A Glatz család két nemzedékének párhuzamos története. In: *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör –*

Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete. Szerk. LÁ CZAY Magdolna. Nyíregyháza, Hajnal István Kör–Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008, 189–200.

KÓ NYA 2016

KÓ NYA Annamária: Egy falusi lelkész társadalmi és vagyoni helyzete. In: *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció.* Szerk. BALOGH Judit – PAP József. Eger, Eszterházy Károly Egyetem, Líceum Kiadó, 2016, 49–59.

KÖ VÉR 2001

KÖ VÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: GYÁ NI Gábor – KÖ VÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris, 2001, 9–186.

KÖ VÉR 2002

KÖ VÉR György: Liedemann és Wahrmann. 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák. In: KÖ VÉR György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok.* Budapest, Új Mandátum, 2002, 31–46.

KÖ VÉR 2014

KÖ VÉR György: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: KÖ VÉR György: *Biográfia és társadalomtörténet.* Budapest, Osiris, 2014, 373–387.

MARKUSOV SZKY 1896

MARKUSOV SZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története.* Pozsony, Wigand, 1896.

MITTENZWEI 1998

Ingrid MITTENZWEI: *Zwischen Gestern und Morgen. Wiens frühen Bourgeoisie an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert.* Wien, Böhlau, 1998. (Bürgertum in der Habsburgermonarchie, VII.)

PREIDEL 1881

Friedrich PREIDEL: *Die evangelische Kirchengemeinde A.C. zu Wien in ihren geschichtlichen Entwicklung von 1781–1881.* Wien, Sallmayer, 1881.

SZEKFŰ 1928

SZEKFŰ Gyula: *A tizennyolcadik század.* Budapest, 1928. (HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet.* VI.)

SZENTIVÁ NYI 1895

SZENTIVÁ NYI Márton: *Századunk névváltozásai, 1800–1893.* Budapest, 1895.

SZÖGI 1995

SZÖGI László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein, 1790–1850*. Budapest, ELTE Levéltár, 1995. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, I.)

SZÖGI 2013

SZÖGI László: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1789–1848*. Budapest, ELTE Levéltár, 2013. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, XX.)

TOMKA 2009

TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris, 2009.

TÓTH Á. 2004

TÓTH Árpád: „A polgárok józanabb része...” Pozsony választott polgárai, 1790–1848. (Archontológia és propográfia). *FONS* 11/2. 2004, 235–276.

TÓTH Á. 2009

TÓTH Árpád: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, Kalligram, 2009.

TÓTH Á. 2012

TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. *Urbs* 7. 2012, 263–282.

TÓTH Á. 2017

TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság súlya és szerepe a Magyar Királyság kulturális, társadalmi és gazdasági életében, 1750–1850. In: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek (Tanulmányok)*. Szerk. GYULAI Éva – TASI Réka. Miskolc, MTA MTAB/MAB, 2017, 96–123.

TÓTH Á. 2021

TÓTH Árpád: Az alkalmazkodás irányjai a késő rendi társadalomban: a német evangélikus polgárság mobilitási készsége és gyakorlatai. *Korall* 86. 2021, 185–209.

TÓTH Á. 2022

TÓTH Árpád: A Habermayer nemzetség társadalmi stratégiái. Kísérlet a propográfiai módszer alkalmazására a késő rendi társadalom vizsgálatában. In: *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Szerk. CZOCH Gábor – SASFI Csaba – TÓTH Árpád. Budapest, Korall, 2022. (megjelenés előtt)

TÓTH Z. 1996

Tóth Zoltán: A rendi norma folytonossága és a polgári átalakulás. In: *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. OROSZ István – FÜR Lajos – ROMÁNY Pál. Budapest, Mezőgazda, 1996, 141–172.